

A „motivált” előkészítés szerepe az irodalomtanításban

A magyar irodalmi órákon elmarad egy fontos didaktikai szakasz, az ún. előkészítés. A tanár az irodalmi műelemző órán az ellenőrzés mozzanata után minden átmenet nélkül kitűzi az óra célját. Például: „Ezen az órán egy József Attila verset ismerünk meg. A címe: Mondd, mit érlel... Nyissátok ki a könyvet! Most pedig elolvasom.” (8. osztály)

Hasonló a tapasztalat az alsó tagozati olvasástanításban is:

„...számtalanszor előfordul, hogy a nevelő a számonkérés után megelégszik az új anyag egyszerű bejelentésével, és meg sem kísérli, hogy az előzően feldolgozott anyaggal megteremtse a kapcsolatot, vagy saját, illetve tanulói élmény, tapasztalat felidézésével kialakítsa azt a légkört, amely feltétlenül szükséges az ismeretszerzésben való aktív részvételre.”¹

AZ ELŐKÉSZÍTÉS AZ IRODALOMTANÍTÁS FONTOS SZAKASZA

Az előkészítésnek az irodalomórán éppen ezért az a legfőbb feladata, hogy biztosítsa azokat az értelmi, esztétikai és lélektani feltételeket, amelyek az irodalmi alkotásokban kifejezett gondolatok és érzelmek befogadásához szükségesek. Legtöbbször az óráknak ebben a szakaszában dől el, hogy a tanulók érdeklődéssel kapcsolódhatnak-e be a további munkába, átélnek-e az olvasott szemelvényt, vagy talán oda sem figyelnek. (Tanári kézikönyv a magyar irodalom tanításában az ált. isk. 5. és 6. osztályában Bp. 1967.)

Mint ismeretes a 30-as évekre teljesen kialakultak az „előkészítés” sablonba merevült „fokozatai”.

Ezek a következők voltak: 1. *kapcsolóismétlés* (a régi és az új anyag összekapcsolása), 2. *a hangulatkeltés, „ráhangolás”* (az érdeklődés felkeltése), 3. *az áthajtás* (az új anyagra való „észrevétlen” áttérés).²

Az előkészítést természetesen nem tehetjük meg egy bizonyos, mindig és állandóan ugyanúgy visszatérő „formális fokok” szakaszának. Hiszen nem lehet az ismétlést az óráknak egy kis részére korlátozni. A „hangulatkeltés”-t sem. Az irodalmi hangulat, az érdeklődés az egész órát jellemezze. Az „észrevétlen áthajtás” pedig ellenkezik a didaktikai tudatosság elvével.

Akármelyik fentebb említett didaktikai szakasz értelmezését vesszük, ez a maga korában is lényegében egy régi és jogos irodalomtanítás módszertani követelmény megvalósítását jelentette. Legfőképpen azt, hogy az irodalmi órán szükség van bizonyos emelkedett hangulat megteremtésére. Megjegyezzük: például a „ráhangolás” műsót az újabb szakirodalom is használja!³

Amikor dolgozatunkban arra vállalkozunk, hogy az irodalmi műelemző órák előkészítő mozzanatának problematikáját áttekintésszerűen felvázoljuk, aspektusunk alapjául az irodalomtanításban manapság minden lényeges és számbajöhető oktatás-, és neveléslélektani, tantárgypedagógiai követelményt és feltételt figyelembe vettünk.

¹ Csoma Vilmos: A tanulói aktivitás kibontakoztatásának néhány tényezője az alsó tagozatos olvasástanításban. Tanulmányok a tanulói aktivitásról című kötetben — Bpest., 1966. III. kötet, 56. l.

² Drozdy Gy. és Szántó L. nyomán.

³ Vö. Utmutató az 5. osztály számára, 1963. 41. lapon.

A következő előkészítő módok ismertetésében a fontosság és a gyakoriság szempontjából nem követünk sorrendet. Már azért sem tehetjük ezt, mert a legritkább esetben fordulnak elő egyedül és elszigetelten ezek az előkészítési formák.

EGYSZERÜBB ELŐKÉSZÍTÉSI FORMÁK

Az iskolai irodalomnevelésben végzett legújabb pszichológiai kutatások megállapítása szerint: az irodalmi szemelvény *megértése* az első és fontos feltétele annak, hogy a tanulók a valóságról szerzett tudása szilárd és tartós ismeretté váljék, s csak a szöveg helyes megértésével képesek a tanulók a szépirodalmi műveket tudatosan élvezni, hogy azokból erkölcsileg és esztétikailag gazdagodjanak.⁴

Az értelmi, érzelmi célzatú motiválás egyik leggyakoribb módja az, amikor az, elemzésre kerülő szemelvényt a tanult irodalmi ismeretekhez kötjük, és ezzel az új szöveg megértését megkönnyítjük. *Az új és a régi irodalmi anyag közötti kapcsolatteremtésnek* (régebbi kapcsolóismérlés) *különböző formái, részfeladatai lehetnek.*

a) A legkézenfekvőbb előkészítési forma az, ha az előző óra irodalmi anyagát *el-lenőrizzük*. Ezt az eljárást akkor alkalmazhatjuk sikerrel, ha a régi anyag számonkérése tartalmilag valóban előkészíti az új szemelvény bemutatását.

Petőfi János vitézének (5. osztály) második fejezetéhez legeredményesebben úgy készíthetjük elő tanulóinkat, ha az első fejezetről tanultakat számonkérjük. „Előfordulhat, hogy a ráhangoláshoz elég egy-két mondat (népmese, szép táj stb. bemutatása).”⁵

A „János vitéz megtalálja Iluskáját” című fejezet előkészítéséhez elég, ha János vitéz újabb kalandjainak elmeséltetése után felvethetjük a kérdést: „Lássuk, hogyan találja meg János vitéz Iluskáját!”

Különösen a gyermeki élményvilághoz, érdeklődéshez közelálló irodalmi szemelvény előkészítésével ne bíbelődjünk! — hangoztatják már a régi szakírók is.

„Egy Petőfi-vers, egy Móra Ferenc-novella stb. beszél a tanár helyett is. Mindig felesleges munkának találtam ilyen olvasmányokat is „előkészíteni”, „ráhangolni”. A diákok nagyobb-részt már rég elolvasták s mohón várták azt a pillanatot, mikor újra átérezhetik az olvasás örömet.”⁶

b) Motiváltabb lesz az előkészítés, ha nemcsak egyszerűen számonkérjük az előző anyagot, hanem *a szemelvény lényeges mozzanatait ki is emeljük*. Ez szolgál majd alapul a kapcsolatteremtésre.

A Toldi II. énekének bemutatáshoz például a felelővel (felelőkkel) elmondhatjuk, mi okozta Miklós lelkének feldúltságát: „Büszke fegyver csillog...” (a vitézi élet vágya), „Hé, paraszt!” (Laczfí megalázó megszólítása), „Szép öcsém, be nagy kár...” (a vitézek elismerése, sajnálkozása). Miklós a II. énekben mindezek okozójával, bátyjával találkozik. — Figyeljük meg mi történik!⁷ Ez a forma már átvezet az összetettebb kapcsolatok felhasználásának módjához.

TEMATIKUS KAPCSOLATOK — IRODALMI PÁRHUZAMOK AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

Az irodalomolvasás anyagának tematikus felépítése lehetővé teszi azt, hogy az előkészítő szakaszban a tematikai viszonyban lévő ismeretek hasonlóságának, különbözőségének felismertetésével keltsünk fel érdeklődést. Tematikai kapcsolatot teremthetünk az egyes osztályok irodalmi anyagán belül is (például az 5. osztályban a népmesék — a

⁴ S. Molnár Edit: A szépirodalmi szöveg megértésének nevelésének neveléslélektani vizsgálata. Bpest, 1965. „Vizsgálataink eredményeinek összefoglalása” 198—212. lapon.

⁵ Útmutató az 5. osztály számára, 1963. 41. l.

⁶ Biczó Ferenc: A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása. Kaposvár, 1939. 151. lap.

⁷ Kerékgyártó Imre — Lengyel Dénes: Az irodalomelmélet tanítása az általános iskolában. Bpest, 1959. 18. lap.

János vitéz, a 6. osztályban a népmondák — a Toldi között). De más-más osztály irodalmi anyaga között is (például a János vitézre, a Toldira hivatkozhatunk, amikor a 7. osztályban Fazekas Mihály Lúdas Matyiját készítjük elő — mindegyik mű ugyanis a felső tagozat megfelelő osztályának jellegzetesen kiemelkedő elbeszélő költeménye).

A hasonló didaktikai, nevelési rendeltetésű témakörök az előkészítésben is kiváltképpen alkalmazhatók a kapcsolásra. Ilyen fejezetek az 5. osztályban a „Tájak és emberek” és a 6.-ban a „Hétköznapiak és csaták hősei” szemelvényei. Például a 6. osztályos Gárdonyi „A barboncás” című elbeszélésének elolvasásához megteremthetjük a hangulatot az előző osztályban tanult János vitéz részletek felidézésével („Vihar a pusztán” és „A sötétség országában”).⁸

Ugyancsak szemléletes kapcsolat valószínűsíthető meg a kötelező és ajánlott olvasmányok és az azokból vett olvasókönyvi szemelvények között is. (A példákat lásd később!)

A tematikus összefüggések az egy műfajhoz tartozó szemelvények előkészítés-motivációját is módosíthatják. Például a ballada műfajához tartozó Kádár Kata, Kőmíves Kelemenné (6. osztály) és Arany János A walesi bárdok című művének (7. osztály) elemzésfoka, s így előkészítés módja is szükségszerűen különbözik egymástól.

A Kádár Kata bemutatása előtt még csak a népdalokról tanultakat eleveníthetjük fel. A népballadával is egyező elemeket kiemeljük (a nép gondolatvilágát fejezi ki, képszerű, énekelhető, ismeretlen a szerző, szövege változik, összegyűjtötték). Ez alkalmas lesz a műfaji problémafelvetéshez, a bemutatás utáni elemzésben a szemléleti fokon történő műfaji vizsgálathoz. Ugyancsak az előkészítésben (főleg a tanulók olvasmányélményei alapján — például Tatay Sándor: Kinizsi Pál meseregénye egyes jeleneteivel értelmezzük a „feudális társadalom” fogalmát (az olvasókönyv említi ezt a történelmi szakkifejezést).

A Kőmíves Kelemenné tárgyalása előtt (a számonkérésben) a tanulók már fel tudják sorolni a népballada legfontosabb fogalmi jegyeit (anélkül, hogy magát az elnevezést ismernék). A mű keletkezésének koráról is van fogalmuk.

Az új népballada megértéséhez azonban más ismereteket is közölnünk kell. Ezek: az építőáldozat népi hiedelme (egyes helyeken még ma is élő hagyomány, ha nem is emberáldozat formájában). Mikor épülhetett Déva vára, mi lehetett a falak ledőlésének oka?

Ezután így motiválhatjuk az előkészítést: „A leomlott falak, a hozzáfűzött babonás történet még nem indokolná, hogy éppen irodalmi órán elemezzük ezt a művet. Tehát: Miért szép, miért tartjuk szépirodalmi alkotásnak? Erre keressük a feleletet.

A walesi bárdok (7. osztály) előkészítését már megkönnyíti az a körülmény, hogy a tanuló a Kőmíves Kelemenné tárgyalásakor szabatosan megtanulták a népballada meghatározását. Ebből és A walesi bárdok keletkezésének körülményeinek ismertetéséből állhat Arany remekművének előkészítő szakasza. (Lásd még később!)

A 7–8. osztályos kronológikus elrendezésű (de semmiesetre sem irodalomtörténeti aspektussal feldolgozandó) irodalmi szemelvények bő lehetőséget kínálnak már az előkészítésben is az egyes költői alkotások egyezéseinek és különbözőségeinek megláttatására irányuló kérdések felvetésére.

Vörösmarty Szózatának előkészítő beszélgetésében például felidézzük a Himnuszról tanultakat, majd ezt a kérdést tesszük fel: vajon a vers bemutatása után meg tudjátok-e állapítani, hogy miben hasonlít és miben különbözik a két irodalmi alkotás (történelmi szituáció, szerkezet, költői képek, mondanivaló stb. tekintetében)?

Néha nem az egész művet hasonlítjuk össze egy másikkal, hanem egy-egy részletet, egy-egy költői képet, esetleg egy mondatot. Ezzel kapcsolatban tehetünk föl kérdést az előkészítésben. De előkészítő motívumként úgy is alkalmazható az irodalmi párhuzam, hogy szinte bevezetjük tanulóinkat egy-egy téma történetébe.⁹

⁸ Útmutató az 5. osztály számára. 1963. 41. lapon.

⁹ Vö. Hernádi Sándor: Irodalmi párhuzamok és ellentétek. Magyaritanítás. 1964. január, 30–41. lapon.

Igy állítjuk össze a tanulók bevonásával például azt, hogy egyes költők hogyan fejezik ki a haza iránti ragaszkodásukat. Radnóti Miklós: Nem tudhatom című versének bemutatása előtt (a 8. osztályban) — megfelelő idézetek illusztrálásával — röviden megbeszélhetjük: Ki mire gondol, amikor a „haza”, a „hazaszeretet” szót hallja? Hogyan válaszolt erre Kőlcsey? Vörösmarty? Petőfi? Ady? József Attila? *S vajon hogyan látja Radnóti a hazáját?* Megható költeményében milyen új színnel gazdagította a haza fogalmát, és mi ennek az oka?

A 8. osztályban elemezendő József Attila Anyám című költeménye is csábít arra, hogy hasonló érdekes kapcsolatláncot állítsunk össze tanulóinkkal; arról, *hogyan írtak a költők édesanyjukról*. (Használjuk fel az alsó tagozati idevágó irodalmi anyagot is!) De arra is alkalmas ez a vers, hogy egy hasonló tárgyú József Attila költeménnyel, a 4. osztályban tanult Mamával hasonlítsuk össze, és a szintén mosónő alakjával, Fekete István: Tüskevár című ifjúsági regényében szereplő Bütyöknek az édesanyjával.¹⁰

AZ ÍRÓ EMBERKÖZELSÉGE ÉS AZ ELŐKÉSZÍTÉS

Az egyes esetekben az előkészítés feladata az lehet, hogy a szemelvény bemutatása előtt az íróat közelebb hozzuk a gyermekekhez. Ennek egyik módja az, hogy *az írónak a gyermekekkel való kapcsolatát érdekes adalékokkal támasztjuk alá*.

A lírai hangvételű Móra elbeszélések előtt (az 5. és 6. osztályban) megemlíthetjük, hogy az írónak sok elfoglaltsága mellett mindig jutott ideje arra, hogy a gyermekek számára írjon — mert nagyon szerette őket. Egész életében az a vágy vezette, hogy a gyermekeknek minél több örömet, szépséget adjon.

A népszerű ifjúsági regény a Timur és csapata írójáról, Gajdarról is elmondhatjuk tanulóinknak, hogy mindig szeretettel fordult a gyermekekhez. Nem tudott síró gyermeket látni. Ezért képes volt minden nála levő pénzt játékokra és édességre költeni, csak hogy megvigasztalja őket. Azt is elmesélhetjük, hogy neki magának is voltak gyermekei — egy Timur nevű fia és egy Zsenya nevű nevelt lánya. Milyen érdekes: két regényhősének is ez a neve!

*Különösképpen megragadja tanulóinkat, ha maga az író iesz vallomást: mi ösztö-
nozte műve megírására, hogyan született az írói alkotás alap gondolata.*

A szépirodalmi írásművek keletkezésének körülményeiről nemegyszer írásos adatokat is találunk. Gárdonyi Géza például akkor jön rá, hogy az Egri csillagokban Bornemissza Gergely élettörténetét kell megírnia, amikor kislfia — akinek egy séta alkalmával szemléletes képekben ecsetelte az egri vár ostromának feledhetetlen eseményeit — Gergely alakjáért lelkesült legjobban, az ő tettein kacagott a leharsányanban.¹¹

Még elevenebb kapcsolatot teremthetünk az előkészítésben az író és műve között, még jobban felfokozhatjuk a tanulók érdeklődését, ha *közöttünk élő író* — például író-olvasó találkozón — *nyilatkozik műalkotásának keletkezéséről*.

Tatay Sándor például többször elmondta — rádióban, televízióban, irodalmi összejöveteleken —, és leírta, hogy egyes ifjúsági regényeinek milyen gyerekkori élmények adtak alapot. Többek között arról is nyilatkozott, hogy az első világháború idején (gyerekkorában) átélte impressziók hatására határozta el: mindig az igazságért küzd. Később, amikor író lett, ennek a gyermeki fogadalomnak tett eleget: megírta egy erős ember történetét, aki a szenvedő népen elkövetett erőszak ellen fogott fegyvert. (Kinizsi Pál.)¹²

Az író vallomásának varázsa még meggyőzőbb erejű a tanuló számára, ha az író *konkrétan utal az ihlető momentumokra*, a helyszínre, a valóban élő személyekre, akik műve szereplőinek szolgáltattak mintát.

¹⁰ Vö. Magyar Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára, Budapest, 1966. 102. lapon.

¹¹ Házi olvasmányok elemzése az általános iskolában. Szerkesztette Kolta Ferenc. Bpest, 1964. 136. lapon.

¹² Uo. 189. lapon. A Pécsi Tanárképző Főiskola Irodalmi Tanszék dokumentációs tára: T. S. 1963. február 28-án kelt levele és a magnó-tár felvétele.

A 8. osztályos Puskák és galambok című Tatay ajánlott regény sugallatos közelségbe kerül már az előkészítés során, amikor felolvassuk az író személyesen írt levelének azt a részletét, amely arról számol be, milyen gyerekkori emlékek (sortűz, a nyolcórás munkanapért tüntető bányászokra Tatabányán, gyermekjátékai a tatai romantikus környezetben) adták az indítékokat a könyv megírásához. És milyen megdöbbentően hat az osztályra, amikor a tanár felolvassa az író levelének azt a részét, amelyből megtudjuk, hogy a Szovjetunió-jártában Tatay találkozott a könyv főszereplőjének élő alakjával, azzal a volt iskolatársával, akit annakidején kitétek az iskolából, és az apjával együtt emigrált.¹³

A tanulóknak ebben a korban megnyilvánuló történelmi hitelesség iránti vágyát elégíti ki az a levélrészlet is, amely arról számol be, hogyan született Hegedűs Gyula: Erdőntúli veszedelem című ifjúsági regénye. Az írónak Erdélyhez fűződő kapcsolatai, másrészt az erdélyi parasztháború 500 éves évforduló-adta ihletőerő készítette a történelmi regény megírására.¹⁴

IRODALOMTÖRTÉNETI ADALÉKOK, LEVELEK, NAPLÓK, ÍRÓI ÉLETRAJZOK, NÉPSZERŰ FELDOLGOZÁSOK SZEREPE AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

Egyes irodalmi művek keletkezésének közvetlen kiváltó okait és körülményeit a részletes irodalomtörténeti kiadványok, a különféle — írókról szóló monográfiák gyakran megírják. Nemesyszer *a hozzátartozók leveleiből, elbeszéléséből, naplójából lép elénk a művét alkotó költő*. Különösen azoknál az íróknál, költőknél hozhatjuk életközelségbe egy-egy irodalmi alkotás születésének körülményeit, akiknek írói munkásságában szinte építőköyszerűen helyezhető el az elemezendő szemelvény. *A mű ilyenkor egyúttal életrajzi adat is*.

Ezért könnyű az órán Petőfi verseit előkészíteni. Gondoljunk csak a 7. osztályos szemelvényekre: a Szeptember végén című költeményre (az ezt megelőző Reszket a bokor, mert... című vers és az arra adott Júlia-válasz, Szendrey Júlia naplórészlete a költői napokról), A magyar nemes című satíra születésének történetére, a forradalmi versekre (Föltámadott a tenger...) stb.

A hangulatos előkészítéshez kitűnő anyagot szolgáltathatnak a szépirodalmi igényű írói életrajzok, és egyéb népszerűsítő kiadványok.

Klasszikus példája az ilyen műveknek Illyes Gyula Petőfi című könyve, szinte nélkülözhetetlen a magyartanár számára az általános iskolában is. Módszertani szempontból ilyen forrástértékű műveknek tekinthetők a József Attiláról (József Jolán: A város peremén), a Móricz Zsigmondról (Móricz Virág: Apám regénye) írt könyvek. A különféle, az ifjúság számára szánt életrajzok szintén jól felhasználhatók az előkészítésben (Csokonairól, Arany Jánosról stb.).

Az ehhez hasonló kiadványok alkalmas részleteinek bemutatása az előkészítés mozzanatában ma már általánosnak mondható az iskolai irodalomtanítás gyakorlatában.

A KORFESTÉS MÓDJAI AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

A korszerű irodalomtanítás szemlélete a műalkotás jobb megértése érdekében megköveteli az általános iskolában is, hogy a szemelvényt (és egyes témaköröket is) bizonyos korrajzi ismertetéssel vezessük be. Az általános iskolában azonban általában kevés önálló kortörténeti mozzanat fordul elő az irodalmi órákon. Egyrészt azért, mert tanulóink történelmi tanulmányai koncentrálnak az irodalomolvasás anyagával — tehát hosszadalmas ismételésre, átfedésre nincs szükség — másrészt a legtöbb esetben a szemel-

¹³ Ua. levélben mint fent.

¹⁴ Házi olvasmányok elemzése: I. m. 167. lapon. Fent jelzett dokumentációtár H. G. levele, 1963. febr. 2.

vény beállítása a korba rendszerint az író életrajzi adataival párhuzamosan történik. *Vannak szemelvények azonban, amelyeknek megértéséhez feltétlenül szükséges a korrajz.*

Történelmi-társadalmi probléma ismerete kell például Petőfi Sándor Föltámadott a tenger című versének bemutatása előtt. „Csak akkor értelmezheti helyesen a tanuló (ezt a verset), ha tudja, hogy a költő életében, a vers keletkezésekor néhány kiváltságossal szemben a kisműzettek milliói állottak. A képet, amellyel a költő a gálya és a víz viszonyához hasonlítja a nép és a nemesség kapcsolatát, csak így tudja majd minden tanuló felfogni.”¹⁵

A tanulók életkora, az irodalomolvasás követelménye szerint természetesen *más jellegű és színvonalú történelmi, társadalmi helyzetképet tárunk a tanulók elé az 5–6. és mást a 7–8. osztályban.*

Katajev A tenger című regényrészletének előkészítésében (az 5. osztályban) — figyelembe véve a 11 éves gyermek idő és történelmi érzékének kevésbé fejlett fokát — belső szemléltetés segítségével képzelterjük el a kor távoliságát: „Utazunk végig a Dunán (térképen) egy tengerjáróval egészen a Fekete-tengerig, majd a Duna torkolatától Ogyesszáig. Hiába keresnénk azonban olvasmányunk Petyáját, a kislíut, az bizony már öreg ember, lehet 75 éves. De úgysem találjuk, hiszen csak írói alak... Történetünk idején 12 éves lehetett. Könnyen kiszámíthatjuk, mikor történt az esemény!” (1905-ben.)

Ne felejtjük el, hogy még a több történelmi adatot felsorakoztató órán is mindenképpen *olvasmányközpontú irodalomnevelésnek* kell folynia. Ezért hálás módszerbeli fogás az, amikor *magával az irodalmi művel, a benne lévő szemléletes művészi képekkel és történelmi adalékokkal festjük meg a kor társadalmának a képét.*

Az egyik 6. osztályos ajánlott könyvnek, a Robinsonnak történelmi, társadalmi hátterét a regény „tényadatai” alapján is elképzelhetjük. Azt az Angliát, amely megindul az iparosodás, a gyarmatok szerzése, a gazdagodás útján. A messzi tengereket járó vitorláshajók, kalandos szenvedélyek, a rabszolgaság letűnt világa ez. Már olvasás közben megérti a tanuló, hogy a főszereplő Robinson és a többi regényalak sok mindenben más, mint mi vagyunk. Így a tanulók maguk előtt látják a 250—300 évvel ezelőtti kapitalizálódó angliai társadalom különös életét.¹⁶

A két felső osztályban a tanulók fejlettebb korérzéke, történelmi ismeretei, az irodalomtörténeti sorrendben megismert szemelvények és a magasabb irodalomelméleti tájékozottsága (az író és a kor kapcsolata, az irodalom szerepe a társadalom életében) már összetettebb, nem egyszer áttételes formában történő korrajz ismertetést is lehetővé tesz egyes irodalmi órák előkészítő részében.

A tanárnak például Arany János A walesi bárdok című balladájának az előkészítésében kettős feladatot kell megoldania ahhoz, hogy a tanulók megérthessék a verset:

I.

A jelen (Arany) történelmi társadalmi helyzete:

1. A szabadságharc bukása után a költő Nagy-kőrösön él, lelkében a zsarnokság iránti gyűlölet érzésével.
2. 1857-ben Ferenc József császár Magyarországra látogat. Arany Jánost rá akarják venni, írjon az uralkodó tiszteletére egy üdvözlő, dicsőítő költeményt.
3. A költő a magasztaló vers helyett megírja A walesi bárdokat.

II.

A történelmi analóg-kép felvázolása.

1. A ballada egy angol népmondáról szól, melyben Eduárd angol király leigazza a független Wales tartományt.
2. Az már természetesen az elemzésben derül ki, hogy a történelmi párhuzam miért nyilvánvaló: a ballada cselekménye, szerkezete utal a jelenre, Eduárd szinte magyar tájon vágat (Wales hegyes-dombos vidék, a gabonakereszt költői képe minden magyarnak ismerős) stb.¹⁷

¹⁵ Kerékgyártó Imre—Lengyel Dénes i. m. 16. lap.

¹⁶ Házi olvasmányok elemzése. I. m. 199. lap.

¹⁷ Lásd: Magyar irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 7. osztálya számára 166—8. lap.

Az irodalomolvasás fókán ügyeljünk arra, hogy az előkészítésben a korrajz ne legyen részletes, csak a lényeges elemekre utaljon. *A történelmi idők levegőjét majd maga a mű tolmácsolja a tanulók számára.* Az elemzés során ne feledkezzünk meg erről a követelményről. Ekkor sem szabad irodalomtörténet-didaktikái, módszertani aspektust érvényesítenünk. Ezt hagyjuk a középiskolai irodalomtanításnak.

Tehát: A walesi bárdok előkészítésében (de részletes elemzésében) sem térhetünk ki arra, hogy ez az allegorikus költemény milyen helyet foglal el Arany emberi és költői fejlődésében, kisépikái költészetében. De arra sem, hogy az 1848 előtti „alföldi”, majd később a skót és székely népballadák tanulmányozása hogyan érződik egyes balladáin. En feleleges lenne ezen a szinten a többi történelmi tárgyú hasonló mondanivalójú mondát ismertetni, azokról beszélni (V. László, Szondi két apródja).¹⁸

Helyes azonban az, ha az általános iskolában a társadalmi rajzot, a korhangulatot irodalmi párhuzammal vagy ellentéttel érzékeltetjük. Ilyen esetben elég, ha a tanulókkal felidéztetjük röviden a történelemből ismert eseményeket, és más írói alkotásokkal teremtetjük meg a hangulatot.

Eppen A walesi bárdok előkészítésében lesz hatásos a tanulók számára, ha a korabeli magyar társadalom általános véleményét a „király”-áról Tompa Mihály „Névnapi üdvözlér”-ének egyes soraiból ismerik meg. A Ferenc Józsefet elátkozó versében (1850) a költő „a magyar nép első emberét” nevenapja alkalmából többek között így köszönti: Amilyen jelent adtál hazánknak, Olyan áldás szálljon életedre . . . Álmodat sátánok zavarják, Te akasztott emberek királya! Ágyad váljék izzó tűzparázssá, Étkedet fel a férgek emésszék . . . Mert te a hazának nem királya, Gyilkolója, megrablója voltál.”

Arany János helytállásának igazi jelentőségét pedig egy korabeli szolgálattelkü „Költői üdvözlér” egyetlen versszakának felolvasásával is bizonyító erejűvé tehetjük a tanulók előtt:

„Üdvözlég ifjú Császár, a
Birodalom atyja:
Koronádat a boldogság
Napja ragyogtassa.”

Tanulságos az egybevetés a hazafiság (remekműben megformálva) és a szolgálattelkűség (giccses megfogalmazásban) szembeállításával.¹⁹

A történelmi, társadalmi helyzetből kiinduló elemzéselőkészítés akkor helytelen, ha az óra sokáig itt vesztegel, és „alig vagy pedig később érkezik meg a műalkotáshoz, a vershez. Az ilyen órákat könnyű összetéveszteni a történelemórákkal. Egy költemény bemutatásánál, elemzésekor szinte előadásokat, értekezéseket hallunk például Ady A grófi szerűn című versének ürügyén az aratósztrájkáról, a kivándorlásról és egyéb politikai és társadalmi kérdésekről. De mindezeknek az áttételes és művészi megvalósulásáról, a költeményről nagyon keveset.”²⁰

A SZÖVEG MEGÉRTÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE IRODALOMELMÉLETI ISMERETEK ÉS EGYÉB FOGALMAK, KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATÁVAL

Az előkészítés egyik legfontosabb feladata, hogy a szemelvény bemutatása előtt tisztázzon minden olyan tudnivalót, amely a szöveg megértéséhez szükséges.

Valamely ismert vagy ismeretlen irodalomelméleti fogalom magyarázatával is előkészíthetjük az irodalmi szemelvény felolvasását.

¹⁸ Vö. Makay Gusztáv: Irodalomtanítás. Bpest, 1964. 76—7. lap!

¹⁹ Hernádi Sándor i. h.

²⁰ Szabályár Ferenc: Verselemzés. Pedagógusok Fóruma. Magyar Televízió 1967. április 7. (A Pécsi Tanárképző Főiskola irodalmi magnótára 30/1.)

Petőfi Sándor Egy gondolat bánt engemet című rapszodiájának elemzése előtt (a 7. osztályban) — természetesen csak szemléleti fokon — az írói képalkotás egyik fontos eszközét, a látomás fogalmát kell értelmeznünk. — József Attila Favágó című rövid lírai versének felolvasása előtt arról beszélhetünk, hogy a költészet és a zene, ének régebben szinte elválaszthatatlan volt. A vers együtt született a dallammal, és a munkát kísérte — például az Ej uhnyem. József Attila modern munkadalt írt a „Favágó”-ban.²¹

Az előkészítésben elsősorban azokat a szavakat és kifejezéseket szükséges értelmeznünk, amelyeknek jelentéstartalmát ismernie kell a tanulóknak ahhoz, hogy az irodalmi művet első hallásra megértsek.

Értelmi gátló ok lehet például a 8. osztályban, ha a tanulók nem ismerik az útlevél fogalmát Majakovszkij Vers a szovjet útlevélről című költeményének felolvasása előtt.

Néha a címet értelmezzük. A barboncás — garabonciás diák kifejezés magyarázata előzze meg Gárdonyi elbeszélésének bemutatását.

Sokszor az előkészítés egy jó részét szóértelmezés tölti ki. Úgy szervezzük meg ilyenkor is a szómagyarázatot, hogy fokozza a tanulók érdeklődését a bemutatandó szemelvény iránt.

Például a Toldi egyes énekei előtt tarthatunk bővebb szó- és kifejezésmagyarázatot. A Lúdas Matyi III. levonását sem élveznék a tanulók, ha nem értenék meg a régies orvosi szakszavakat.

Szómagyarázatot többségében természetesen a szemelvény elemzése közben tartunk. Ezért most részletesen nem is beszélünk a szóértelmezés különféle módjairól.²²

Néhány — az előkészítést jól motiváló — eljárásra azonban felhívjuk a figyelmet.

A szóértelmezés is akkor lesz a tanulók számára érdekeltő, ha élményszerűvé tesszük.

Egy nagykatái pedagógus például így készítette elő szómagyarázattal a 8. osztályban Ady Endre A grófi szérűn című költeményét: Az egymás mellé rakott kéverakások, *asztagok*, mintha egy várost alkotnának; az egész szérűskertet deszkakerítés, *deszkapalánk övezi*, hogy ne lopassák el a felhalmozott életet, a termést. A munkát a földesúr *szellérei* végezték...²³

Ezt az elbeszélő-szóértelmezést táblai rajzzal is élénkíthetjük, esetleg képpel is szemléltethetjük az egyes fogalmakat. Természetesen elsősorban a városi gyermekeknek kell ilyen részletezően megmagyarázni ezeket a földművelés körébe tartozó szavakat.

Felhasználhatjuk a tanulók szógyűjtését is az olvasmány előkészítésére. Ilyenkor az összegyűjtött szóanyag értelmezése, elemzése vezeti be a szemelvény bemutatását és részletes megbeszélését.

A Tájak és emberek (az 5. osztályban) és a Hétköznapiak és csaták hősei (a 6. osztályban) témák egyes olvasmányaihoz például előzőleg gyűjtethetünk technikai és gyári (nagyüzemi) kifejezéseket. (Lásd később is!)

A TANULÓK ÉLMÉNYEI ÉS AZ ELŐKÉSZÍTÉS

Egyszerűbb előkészítési forma — bár elég keveset élünk vele —, amikor a szemelvény központi gondolatához, fontosabb hangulati összetevőjéhez a gyermekek minden napi élményeiből indulunk ki.

²¹ Kerékgyártó Imre — Lengyel Dénes: i. m. 17. lap.

²² Lásd erről Novékné Horváth Jolán: Néhány szó a szómagyarázatokról című cikkét. Anyanyelvünk az iskolában, 1955. október 55—8. lapon, a főiskolai irodalomtanítási és nyelvtanítási módszertani jegyzet vonatkozó fejezetét!

²³ Irodalmi szemelvények elemzése az általános iskolában. Bpest, 1955. 12. lap.

A családi élet hangulatának, az esti órák meghiúsult varázsának felidézésével vezethetjük be például az 5. osztályban a Családi kör tanítását. Ezután vehetjük föl a kérdést: Hogyan látta és élte át ezt több mint száz évvel ezelőtt Arany János — az elvesztett szabadságharc után. A gyermek által is tapasztalt népi hiedelmekről beszélgethetünk Gárdonyi Géza A barboncás című elbeszélésének bemutatása előtt. Vitassuk meg: mikor van szó babonáról, mikor évszázados megfigyelés eredményéről?

A tanulók olvasmányélménye egyike a leggazdagabb tárháza az előkészítésnek. Az iskolai kötelező szemelvényanyagon kívül a „Függelék”-rész olvasmányai, az ajánlott, az ajánlható ifjúsági regények, folyóiratok, napilapok sok anyagot szolgáltathatnak az előkészítéshez is.

Ha az olvasókönyvben lévő szemelvény *regényrészlet*, az előkészítésben *elmondathatjuk a tanulókkal a cselekményt* — a könyvben található részletig. A folytatást pedig az olvasmány elemzése után.

Egy regényrészlet motiváltabb előkészítése (Timur és csapata című olvasmány a 6. osztályban):

A tanár minden bevezetés nélkül megindítja a magnetofont. „(Egy női hang) — Megtiltom, hogy valaha is közelébe menj annak a fiúnak!...

(Egy férfi hang) — Képzeld, tegnap kísérletet tett, hogy házunkat kifossa. Mialatt aludtam, le akarta lopni rólam a takarót...

(Egy másik férfi hang) — Vigyázz magadra, én mindent tudok és látok! Sötét ügyeid vannak! Örülj, hogy nem küldelek vissza anyádhoz!

(Egy másik női hang) — Nem elég, hogy bemásztok a kerítésen, és kifosztjátok a kertet... Nem elég, hogy még a kutyák is félnek tőletek. Rádásul még rosszra tanítod és elidegeníted tőlem a hugocskámat. A nyakadban pionírkendő van, de te nem vagy igazi pionír!...”

A hangkép-montázsok után a tanár: Ki ez a fiú, akire ennyi panasz van?

A tanulók közül többen jelentkeznek, ők már olvasták Gajdar regényét. Elmondják, hogy Timurról van szó, de valójában másfajta gyerek volt, mint az elhangzott véleményekből gondolni lehetne.

A tanár: Igen. Akik még nem olvasták a regényt, most győződjenek meg erről olvasókönyvünk szemelvényéből. Timurt ugyanis valójában cselekedeteiből ismerhetjük meg.²⁴

A MŰVÉSZI KOMPLEXITÁS IGÉNYE AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

Már az eddigi példáinkban is láttuk, hogy az előkészítésben kitűnően felhasználható a koncentráció különféle lehetősége.

A koncentráció nemcsak szemléletesebbé teheti az irodalmi óráknak ezt a szakaszát, hanem azzal, hogy az összetartozó ismeretek egymásra vonatkoztatásával a tanulók tudásanyagát megszokszorozza, az eredményességet is fokozza. És egyúttal fontos oktatáslélektani szerepet is betölt: az órán hangulati váltást (lélektani pihenőt) is jelenthet.

A történelemmel, földrajzzal, énekkel, rajzzal stb. történő koncentrációban a legfontosabb az, hogy a kölcsönösség az irodalom sajátos művészi ábrázolásmódjának fontos feladatát kiemeli. Anélkül, hogy a gyermek számára nehezen felfogható esztétikai kategóriákról beszélnénk, egyszerű eszközökkel mutathatjuk például azt, hogy ugyanazon témáról másképpen ír a fogalmakkal dolgozó tudomány (ebben az esetben egy iskolai természettudományos tantárgy), másképpen az irodalom, amely képszerűen, művészi módon ábrázolja a valóságot.

Példának a magyar irodalom és a földrajz kapcsolatát hozzuk fel. (Petőfi Sándor Az Alföld című versének előkészítése.) (Magnófelvételtől)

T(anár): Ebben a tanévben már tanultatok az Alföldről. Figyeljétek meg, a tankönyv írója hogyan írja le! Idézek a tankönyvből: „Az Alföld felszíne sík és alacsony. A neve is erre mutat. Alföldünk az ország legalacsonyabb és a legnagyobb tája. Ezt a nagy tájat kisebb tájakra bonthatjuk. Ilyen a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl.” Na gyerekek, a leírás alapján...

²⁴ Olasz István tanítása nyomán a Pécsi Jókai u.-i Általános Iskola 6. osztályában, 1965. május 11. A Pécsi Tanárképző Főiskola irodalmi magnótára: 24/2.

milyennek ismertük meg az Alföldet? Gy(ermek): Úgy írta le, amilyen a valóságban. T: Úgy van... Gy: Nagyon szárazon... egyszerűen írja le. T: El tudjátok-e képzelni az olvasottak alapján az alföldi tájat?... Gy: El-elképzem, de azért nem szeretnék ott lakni. T: (nevet) Hát persze! Mi zalaiak vagyunk, mi a dombokat szeretjük. Gy: Én úgy képezem el az Alföldet, hogy az sík vidék, és ott nincs semmi... T: Hát akkor most figyeljétek meg, milyennek látta Petőfi Sándor az Alföldet, a szülőföldjét, hogyan írta le a szeretett tájat. (A bemutatás utáni benyomások meghallgatása.) Gy: Petőfi nagyon szerette az Alföldet. (Egy másik) Gy: A Kárpátokat nem szereti. T: Mit akarsz mondani, Mariska? Gy: Azért csodálatos lehet az a táj! T: Valóban, a vers elolvasása után ezt érezzük. Nézzük csak meg, mit is látott a költő az Alföldön, és azt hogyan látta! (Részletes elemzés újraolvasással).²⁵

Előfordulhat az is, hogy az előkészítésben az ének-zenei koncentráció alkalmazása a célszerű.

A Csínom Palkó első két strófájának eléneklése (esetleg lemezről — kísérettel) olyan émociókat válthat ki a 7. osztályos tanulókból, amely a műelemzés alaphangját is biztosítja. Így lehet előkészíteni a 6. osztályban a népdalok témáját is.

Kiindulhatunk az órán egy-egy képzőművészeti alkotás szemléléséből is.

Petőfi Sándor Föltámadott a tenger című versének bemutatása előtt egymás mellé állíthatjuk Thorma János Talpra magyar című megrázó erejű festményének reprodukcióját és a viharos tenger képét, a „szilaj hullámok”-kal, a süllyedő hajókkal. Majd az elemzésben — természetesen elemi fokon — beszélhetünk a két művészeti ág más-más kifejező eszközéről, formanyelvéről.

Az új olvasókönyveink illusztrációi több ízben is nagyszerű lehetőségeket nyújtanak arra, hogy az előkészítést ezekre építsük.

Csokonai A Reményhez című költeményét többek között akkor értük meg a 13 éves gyerekek, ha a bemutatás előtt a könyv vonalas rajza alapján megmagyarázzuk: a költő versében a „Remény” megszemélyesített (allegorikus) alakjához szól. Nem Vajda Júliának tesz szemrehányást, mintahogy a konkrétságra hajló gyermeki gondolkodás véli.

Az előkészítésben is — kellő módszerbeli indoklással — helyet kaphatnak mindazok a hagyományos és korszerű szemléltetési eszközök és eljárások, amelyek a belső és külső koncentrációk lehetőségeit használják fel. A hanglemezes, magnetofonos bemutatás (a rádióból, televízióból átjártzott prózai és zenés részletek), irodalmi tárgyú szobor (annak képe), fényképek (a tanulók által készíttetek is), irodalmi témájú belyegek, térkép (történelmi térkép is), az applikáció különféle technikai megoldásai (mágneses tábla, flanel tábla, epidiaszkóp könyvek ábráinak, képeinek vetítésére), a diavetítő (gazdag a magyar diafilmtár irodalmi vonatkozású filmekben is), makettek (szétszedhető mesevár, középkori vár), a bábjáték.²⁶

Önmagában természetesen a legkorszerűbb tanítási eszköz sem végezhet eredményes oktató-nevelő munkát az óra előkészítő szakaszában sem. A ma már a népszerű Iskolatelevízió irodalmi adásai például csak előkészítéssel, vagyis a megfelelő irodalmi ismeretek felidézésével, majd érdekes megfigyelési szempontok adásával és az adás meghallgatása után végül annak megbeszélésével lesz csak módszertani tekintetben valóban hatékony korszerű didaktikai eszköz.

A TANULÓK AKTIVIZÁLÁSA AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

A legnagyobb hatásfokú az előkészítésben is az az eljárás lesz, amelyik a felolvasandó írói alkotás elemzésének leglényegesebb kérdéseire irányítja a tanulók figyelmét.

Ezért az irodalomtanításban is az érdeklődésfelkeltésének leghatásosabb módja a

²⁵ Tanít: Lukács Magdolna, Pakod, Zala megye, Általános iskola 5. osztály, 1965/66. tanév. A Pécsi Tanárképző Főiskola nyelvi-irodalmi magnótár 29/1.

²⁶ Mindezek alkalmazásáról lásd Muszty László: Az általános iskolai irodalomtanítás módszertana. Bpest, 1966. Főiskolai jegyzet.

PROBLÉMAFELVETÉS.

Kiváltképp alkalmas oktatáslélektani eszköz arra, hogy a tanulók összetett lelki tevékenységét megindítsa.

Az igazi megértés ugyanis feltételezi a feladatmegoldó gondolkodást is: a megoldásra váró probléma fokozza a tanulók érdeklődését, az értelmi, érzelmi erők egyaránt mozgásba jönnek.

A „problémás” irodalomtanításról a 40-es évek szakírója így vélekedik: „Az iskolai munkának legnehezebb oldala az érdeklődést felkelteni és a figyelmet állandóan megőrizni... A tanulókat úgy lehet az állandó érdeklődés izgalmában megtartani, ha megérzik, hogy ők egy úton indulnak el, amelynek végén ott várja őket a megoldás öröme. Arra igyekeztem tehát, hogy a problémaadás bőséges és fantáziát megindító legyen.”²⁷

Már az eddigi előkészítés-változatainkban is nem egy problémafelvetést találunk. Példáink is azt igazolják, hogy *a probléma általában nem „kívülről” behozott gondolat*, hanem természetes összekötője az egyes szemelvényeknek. Nemegyszer azonban váratlan, érdekes fordulat az előkészítés folyamatában.

Móra Ferenc A másik család című elbeszélésének számonkérése során (az 5. osztályban) magától adódik a problémafelvető kérdés: Csak a magyar gyerekek sorsa volt ilyen? Ez a kérdés közvetlenül Rimbaud A kenyérszék vagy Dickens A szegényház című szemelvények tartalmára irányítja a figyelmet.

Azok a problémafelvetések a legcélbatalalóbbak, amelyek a szemelvény lényeges tartalmi vagy formai jegyére utalnak, esetleg az egész irodalmi mű mondanivalójára.

A 10–14 éves gyermekek epikumszeretét és a probléma iránti érdeklődését használhatjuk fel a Csák Máté földjén című Ady-költemény bemutatása előtt (a 8. osztályban), amikor elmondjuk vagy felolvassuk a költő „Kiké legyen Budapest?” című riportját. Arról szól, hogy díszes közönség igyekszik az Operaház előadására. Ugyanakkor az egyik mellékutcában egy munkáscsoport nagy figyelemmel ablakból kiáradó zongoramuzsikát hallgat. Ady felteszi a kérdést, kiké legyen Budapest? A kultúrára szomjazó munkásoké vagy a nagyúri közönségé? A tanár ezután veheti föl a problémát: Ezt a gondolatot ebben a költeményben is megtaláljátok! Kíváncsi vagyok, ki fedezi fel! („... éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket...” és az egész költemény érzelmi, politikai mondanivalója.)

A pedagógiai pszichológia is hangoztatja: „Hogy a megfigyelési szempontok és ennek alapján a „gondolkodó észlelés” mennyire fontos, a régi pedagógiai tapasztaláson túl, kísérletek is igazolják”. De ugyanakkor óvatosságra is int: „... az előzetes ismeretnyújtás mértékét és módját gondosan el kell tervezni, mert az is hiba lenne, ha előre mindent elmondanánk: azt amit a megfigyelésben kellene észrevenni.”²⁸

Éppen az irodalom sajátos jellege miatt a bemutatás előtti külön szempontok adásáról megoszlik a magyartanárok véleménye. Egyesek szerint *csak* akkor megokolt a szempontadás, ha szoros kapcsolatba lehet hozni a mű mondanivalójával. Szerintük a jól sikerült előkészítés, a bemutató olvasás ugyanis irányt szab a tanulók érdeklődésének.

Nem kétséges: az előkészítésben a tanulókat csak a műalkotásig vezessük el, a mű szépségeit, mondanivalóit azonban maga az irodalmi szemelvény, annak elemzése tolmácsolja a tanulók számára. Az irodalomolvasás alapvető követelménye kívánja azt, hogy a tanár semmi olyant ne mondjon el előre, amit a mű tartogat számukra. Így lehet fölébreszteni a vágyat a mű megismerésére és elolvasására.

Az irodalmi órán is az előkészítés, a problémafelvetés az ún. célkitűzésben csúcsonyul ki. Ennek egyik fontos feladata, hogy leszűkítse a tanulók érdeklődési körét, és

²⁷ Biczó Ferenc i. m.

²⁸ Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Bpest, 1967. 186. lap.

ezzel várakozással töltse el őket. Keltsük fel a vágyat a tanulóknál, hogy az irodalmi szemelvény megismerése és elemzése után *akarjon* feleletet adni a célkitűzés kérdésére.

A problémafelvetésre természetesen az elemzés során derüljön fény.

A tanulók egyéni adottságait figyelembe vevő, érdeklődését felkeltő és szellemi, erkölcsi erőit hasznosan igénybe vevő

CSOPORTFOGLALKOZÁS

különféle szervezési formái az előkészítésben is alkotó módon juttathatja tanulóinkat munkához.

Például az ún. megfigyelési szempontokat differenciált osztályfoglalkoztatás formájában is kiadhatja a tanár. A Kádár Kata népballada bemutatás előtt a tanár közli, hogy az egyes padoszlopok más-más szempont szerint fognak beszámolni: I. padoszlop — Miért sajnáljuk a fiatalokat?, II. Hogyan nyilvánul meg az akkori emberek gondolkodásmódja a költeményben?, III. Miben hasonlít, miben különbözik ez az irodalmi alkotás a tanult népdaloktól?

A csoportfoglalkozás eredményesebb módját is alkalmazhatja az irodalomtanár. Azt a formát, amikor a *tanulók egyéni érdeklődését és képességét is figyelembe veszi*. A tanár már ismeri, hogy osztályában kik azok a gyengébb tanulók, akik konkrétabb gondolkodásúak. Ők lesznek majd azok, akik az előkészítésben egy-egy olvasott könyv eseménytartalmáról beszámolhatnak. Akik — a tapasztalat szerint — sok találós kérdést, közmondást tudnak, s a természettel kapcsolatos olvasmányokhoz sok érdekes élményt mondanak el. Ők azok, akik a babonák, hiedelmek, a helyi történetek, mondák felkutatásában különösen eredményesek. Az osztály irodalmi érdeklődésű és olvasottabb tanulói viszont egy-egy előkészítésre, bevezető órára a költőről, íróról életrajzi adatokat gyűjthetnek, egy-egy műről rövid ismertető-beszámolót tartanak. Ezek közül kerülnek ki azok a tanulók, akik egy-egy irodalmi mű feldolgozása előtt az osztály faliújságán érdekes adatokat publikálnak.

Szakirodalmunk több olyan kísérletről számol be, amely azt igazolja, hogy az előkészítés akkor lesz valóban sikeres, ha a tanulókat *tervszerűen* aktivizáljuk.

„A művek keletkezése körülményeinek feltárásában is felhasználtam a tanulók munkáját. Az osztályban rendszeres munkával úgy alakítottam ki az aktív mag tömegét, hogy képesek voltak ilyen feladatra. Vállalkozó tanulóknak megmutattam a feldolgozandó ismeretanyag helyét és a feldolgozás módjához segítséget adva, megbíztam egyet-kettőt a fentiek összegyűjtésére és önálló előadásával...” Konkrét példaként: „... Amikor Arany A szegény jobbágy című versét tárgyalom, ... feladom előkészítő feladatként a reformkori jobbágy alakjával Petőfi költeményeiből vett sorokkal történő bemutatását... Igazoljuk: 1. a nép munkával eltartja a gazdagokat, 2. ellátja az ország fegyveres védelmét, 3. mégis jogtalan. A feladatot a következőképpen oldják meg: a tételeknek megfelelően megszámozzák a tankönyvben a kiválasztott sorokat, és szépen olvasva előadják a következő órán...”²⁹

Megszervezhető az előkészítés tanuló párok vagy kisebb csoportok (például örsök) mozgósításával is. Feladatlapok tervszerű alkalmazásával — bizonyos programozott oktatáselemek felhasználásával — szintén hatékonyabbá tehetjük az előkészítést. (Lásd i. irodalomtanítás módszertani jegyzetét!)

NINCS ELŐKÉSZÍTÉS-SABLON AZ IRODALOMÓRÁN

Az óra előkészítésének motiválása azt is jelenti, hogy egy-egy irodalmi műfajra, írói alkotás elemző órájára sem húzható rá egy kizárólagos előkészítő forma.

²⁹ Békey Lászlóné: A korszerű műelemző óra. Magyartanítás, 1965. aug.—okt. szám.

a) Petőfi Az Alföld című költeményét — mint előbb láttuk — a tanár úgy készítette elő, hogy szembeállította a földrajzi tájegység leírását Petőfi művészi nyelvessel megírt költői képábrázolásával.

b) „Petőfi sok költeményében énekelte meg szülőföldjét, a végtelen alföldet. Ebben a versében is ezt a tájat mutatja be.”³⁰ A szemelvényt követő magyarázó szöveg gyakran vállalkozik hasonló előkészítésre is. A tanár felkészüléskor támaszkodhat ezekre az ismeretekre.

c) Hasonló módon: a tanulók beszámolnak az eddig tanult Petőfi tájleíró versekről, A Tiszáról; A puszta, télen című versről. „Bennük a költő egy-egy tájat mutatott be. A hazai táj szépsége gyakran megragadja a költők figyelmét, s egy-egy vers írására ösztönzi őket. Ma is egy olyan verset vizsgálunk, amelyben Petőfi legkedvesebb vidékét, az Alföldet mutatja be.”³¹

d) „Volt-e már (közületek) valaki az Alföldön? Egy-két tanuló jelentkezik. — Elég kevesen voltak. Nem baj! Hisz a magyar irdalom küldött az Alföldre követeket, akik leírják nekünk az Alföldet. Aki nem is volt sohasem az Alföldön, írónk leírásából teljesen maga elé képzelheti. Tehát szép feladatra vállalkozunk, egy tájat akarunk megismerni és elképzelni, egy olyan tájat, amelyet mi nem láttunk. Első követünk a 19. század negyvenes éveiből a kiskőrösi korcsmáros fia...”³²

e) Természetesen más lesz az előkészítés, ha iskolai vagy osztály kirándulást tettünk az Alföld valamelyik részén, vagy ha éppen egy alföldi iskolában készítjük elő olvasásra Petőfi halhatatlan költeményét. (Itt is másképpen készítjük elő egy városi, másképpen egy tanyai iskolában.)

Tehát egyetlen műalkotás előkészítése sem skatulyázható be ugyanabba az előkészítő sablonba. Az előkészítő formák általában nem elszigetelten élnek, sajátos típust alkotva, hanem különféle kombinációkban jelennek meg. A szemelvény tartalmi (formai) vonatkozásain, kívül a kor- és életrajz ismertetés mellett például nem is ritkán valamilyen külön elemre is ráirányítjuk a tanulók figyelmét.

Erre hívja fel a tanárok figyelmét már a régebbi szakirodalom is: „... az előkészítésnek lehetőleg az olvasmányra kell vonatkoznia, ritkább esetben az íróra és csak kivételes alkalmakkor az elméletre, de a három lehetőség gyakran egybekapcsolva is alkalmazható.”³³

A lélektani motiválásnak, a módszerek variálásának természetesen határt szab az a fontos követelmény, hogy az előkészítő szakasz legyen rövid, a lényegre szorítkozzék. Ne feledje el a tanár, hogy az előkészítés csupán a megértés, a művészi alkotás átéléséhez szükséges eszköz és nem öncél.

A „RENDAHAGYÓ” ELŐKÉSZÍTÉSFORMÁK

Az előkészítésre — hosszabb szemelvények — a Toldi, a János vitéz, egyes (kötelező) házi olvasmányok olvastatása előtt külön órát is szánhatunk, ún. irodalmi bevezető órát. Egy-egy témakört is bevezető óra előz meg, rendszerint írói életrajz ismertetésével.

Az is előfordulhat, hogy egy szemelvény bemutatásához egy egész témakör végig-
elemzésére van szükség. Pl. a 6. osztályban csak a Toldi részletes elemzése után lehet hatásosan felolvasni és megbeszélni az Arany és Petőfi barátságát dokumentáló költői leveleket.

Néha olvasáslélektani megfontolásból térünk el az előkészítés megszokott formáitól.

A Robinson „énregény”, a tanulók életrajzi regényként élik át a könyv főhősének kalandjait, küzdelmes életét. Olvasmányélményüket megzavarná, ha Defoe életéről a könyv olvasása előtt beszélünk, vagy ha részletes társadalmi és történelmi korrajzot akarnánk a 12 éves gyermekek számára megfesteni. Megteszi ezt helyettünk a világirodalomnak ez a remekműve, adekvát hitelességgel. A kialakult korpék természetesen inkább hangulati összetevőkből áll, de éppen

³⁰ Magyar irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 5. osztálya számára. 159. lap.

³¹ Nemes István: Az irodalomtanítás módszere. Bpest. 1960. Főiskolai jegyzet, 220. lap.

³² Biczó Ferenc: i. m. 22. lap.

³³ Szántó Lőrinc: i. m. 151. lapon.

erre van szüksége a tanárnak ahhoz, hogy feltámassza a maga valóságában a tanulók előtt Defoe Angliáját.

És milyen érdekesítő lesz, amikor a tanár felveti a jól sikerült Robinson könyvvita vagy vetélkedő végén a kérdést: Ki írta ezt a csodálatos könyvet? — Hogy megrökönyödnek a gyermekek, amikor a tanár kijelenti: *egy föületlen ember*. És kell-e ennél szemléletesebb adat a korabeli Anglia társadalmi viszonyainak rajzához? Az író gaztetteket leplez le, a nagyurak önkénykedéséről ír, és a bíróság ítélete szerint mindkét fülét levágják. És a furcsa, megcsonkított Defoe-val a kiadók alig akarnak szóba állni; nemsok hiányzott ahhoz, hogy ez a világ legolvasottabb könyveinek egyike sohasem lásson napvilágot.³⁴

AZ IRODALOMTANÁR SZEMÉLYISÉGE ÉS AZ ELŐKÉSZÍTÉS

Közismert, hogy az etika-esztétikai nevelés hatásfokát az irodalmi órák alaphangulata különösképpen emeli. „Az óra irodalmi légkörét elsősorban az irodalom jelenléte, a szövegek, a művek lehelik; a hangulat azonban nagymértékben függ a tanár magatartásától és vezetésétől.”³⁵

A jó irodalomtanár az óra első percétől kezdve, tehát már az ellenőrzésben, az előkészítésben úgy igyekszik vonzóvá és hozzáférhetővé tenni az irodalomábrázolta valóságot tanítványai számára, hogy azok a szépség, az igazság és emberség varázsos éghajlata alatt érezzék magukat.

Szívlelje meg minden magyartanár a pedagógiai lélektanok a következő sorait: „A nevelő legyen képes érzelmi hatást kelteni a tanulóknban, anélkül, hogy ez keresett, patetikus lenne, és szentimentalizmusba csapna át. A legfontosabb a tanár őszinte érzése. A kifejező mozgások lélektanából tudjuk, hogy az érzelmek rendkívül megmutatkoznak apró jelekben is.”³⁶

Jelentős szerepet játszik az előkészítésben a tanár nyelvezete is. Mivel az érzelem árnyaltsága a nyelv segítségével történik, találjuk meg közlésünkben azokat a legszükségesebb szavakat, amelyeknek bizonyos emocionális töltésük van. A tanári elbeszélés, magyarázat képszerű kifejezéseiben alkalmazkodjon a bemutatásra kerülő irodalmi szemelvény alaphangjához. Más hangütést kíván egy lírai, belső élményt kifejező költészeti alkotás, mást egy elbeszélő, mást egy humoros vagy szomorú hangulatú szemelvény.³⁷

A tanári közlés az irodalomóra előkészítő részében is legyen hiteltérdeklő, nyelvileg igényes megfogalmazású, ha szükséges, dinamikus és megragadó, fokozza a tanulóknban az érzelmi hatást.

A nyelvi ábrázolást színesíthetjük beszélgetéssel és a már említett módszerbeli eljárásokkal.

Az irodalmi szemelvények befogadását tehát igen változatos módon, tanári leleménnyel, a tanulók értelmi és érzelmi erőinek sokszínű motiválásával készíthetjük elő.

A korszerű irodalomtanításban a réginél fontosabb szerepet kapnak az előkészítő szakaszban a tematikus kapcsolatok és összefüggések, a koncentrációs lehetőségek és általában a művészi komplexitás igénye. Ezenkívül az író emberközelisége, a tanulók élményvilágának ismerete, az irodalomtanár személyiségének vonásai.

Végül megjegyezzük, hogy az irodalomtanítás metodikájának szemléletében történt változás az irodalomórának nemcsak egy didaktikai szakaszát, az előkészítést érintette, hanem az egész irodalomnevelés folyamatát.

³⁴ Rádióiskola 1966/67. II. félév 12. lapon, Novi Sad

³⁵ Makay Gusztáv: i. m. 74. lapon

³⁶ Kelemen László: i. m. 186. lapon

³⁷ Az érzelmek és a nyelv kapcsolatáról lásd bővebben P. M. Jakobszon Az érzelmek pszichológiája című művét. Bpest, 1964. Harmadik kiadás 54—8. lapon

Ezért igazán eredményesek akkor lesznek irodalomóráink, ha a szellemes előkészítő szakasz hangulatát és lendületét az elemzés munkájában folytatni és erősíteni tudjuk.

IRODALOM

- BIHARI JÁNOS—HEGEDŰS FERENCNÉ: Az anyanyelvi tárgyak tanításának módszertana. Bpest, 1965. Tankönyvkiadó. Tanítóképző intézeti jegyzet
- HORVÁTH GEDEONNÉ—KIS JENŐ—VÖRÖS JÓZSEF: Útmutató a magyar nyelvtan és a magyar irodalom tanításához az általános iskola 5. osztályában című kiadvány „Magyar irodalom” része (31—63. l.). Bpest, 1963. Tankönyvkiadó
- HORVÁTH GEDEONNÉ—VÖRÖS JÓZSEF: Tanári kézikönyv a magyar irodalom tanításához az általános iskolák 5. és 6. osztályában. Bpest, 1967. Tankönyvkiadó
- KERÉKGYÁRTÓ IMRE—LENGYEL DÉNES: Az irodalomelméleti ismeretek tanítása az általános iskolában. Bpest. 1959. Tankönyvkiadó.
- KOLTA FERENC (szerk.): Házi olvasmányok elemzése az általános iskolai irodalomtanításban. Bpest, 1964. Tankönyvkiadó
- LENGYEL DÉNES (szerk.): Irodalmi szemelvények elemzése az általános iskolában. Bpest, 1955. Tankönyvkiadó
- MAKAY GUSZTÁV: Irodalomtanítás. Bpest, 1964. Tankönyvkiadó
- MUSZTY LÁSZLÓ: Az általános iskolai irodalomtanítás módszertana. Bpest. 1966. Tankönyvkiadó. Főiskolai jegyzet
- NAGY SÁNDOR: Az oktatás elmélete. Bpest, 1962.
- NEMES ISTVÁN: Az irodalomtanítás módszere. Bpest, 1960. Tankönyvkiadó. Főiskolai jegyzet.
- S. MOLNÁR EDIT: A szépirodalmi szöveg megértésének neveléslelektani vizsgálata. Bpest, 1965. Akadémiai Kiadó
- SZÁNTÓ KÁROLY: Oktatásmélelet (Didaktika). Budapest, 1964. Főiskolai jegyzet
- TANTERV ÉS UTASÍTÁS az általános iskolák számára. Magyar nyelv és irodalom 5—8. osztály. Bpest, 1963. Tankönyvkiadó. A „Tantervi utasítás” IRODALOM része (42—52. l.)
- VÖRÖS JÓZSEF: Az irodalom marxista szemléletére való nevelés az általános iskolában. Tanulmányok a világnézetű nevelés köréből című kötetből. Bpest, 1963. (19—112. l.)

MŰHELY

A HELYESÍRÁS GYAKORLÁSA OROSZ ÓRÁKON

Az orosz órákon meggyőződhetünk arról, hogy tanulóink helyesírása nem kielégítő. Ezen csak a gyakorlás segít. Gyakorlás esetén azokat a szavakat kell az órán íratni, melyek leírásánál valami probléma mutatkozik. Ezeket a szavakat osztályonként összegyűjtöttem. Egyúttal tanmenet kiegészítőül is szolgál tanulóim írásának javítása érdekében. Ezeket a szavakat súlypontként kezelem és a tanítási órákon többször visszatérek íratásukhoz, melynek végső eredménye: javul tanulóim helyesírása:

Nemcsak az ötödik, de a többi osztályokban is problémát jelent azoknak a szavaknak az írása, melyekben lágyjel van, a kettőzött mássalhangzók, a hangsúlytalan o hang írása, a mássalhangzó torlódás, a ё betűs szavak, s melyekben a **ТИ-ДИ** és **НИ** hangok találkozása van, vagy melyekben jeri betű van, melyet hajlandók **И-** nek írni. Ugyancsak különösen az 5. — és 6. osztályban — többször kell íratnunk azokat a szavakat, melyeknek betűkapcsolása eltér a szokásostól: **ЛІ-М-Я**

5. osztály

6. olvasmány **иди! кто? никто, окно, она, оно, они**
8. „ **доска, картина, класс, направо, радио, сидит, стоит**
10. „ **авторучка, дети, налево, отсутствует, пионер, пионерка, стена, сын, ученик, человек, что?**